

Leven zonder God

WAT JE KUNT LEREN VAN ATHEÏSTEN

RIK PEELS

RIK PEELS

Leven zonder God

WAT JE KUNT LEREN VAN ATHEÏSTEN

KokBoekencentrum Uitgevers • Utrecht

Vertaling: Redactie bureau Kees de Wildt, Dordrecht
Ontwerp omslag: Peter Kortleve / shortlife.nl
Lay-out binnenwerk: Geertje van Dijk / gewoongeertje.nl
Auteursfoto: Sander Heezen

ISBN 978 90 435 4089 6
ISBN 978 90 435 4090 2 (e-book)
NUR 730

Oorspronkelijk verschenen bij Cambridge University Press & Assessment, Cambridge, Verenigd Koninkrijk, onder de titel *Life without God. An Outsider's Look at Atheism*.

Engelstalige uitgave © 2023 Cambridge University Press & Assessment
Nederlandse © 2024 KokBoekencentrum Uitgevers, Utrecht

www.kokboekencentrum.nl

Alle rechten voorbehouden

Teksten uit de Bijbel in deze uitgave zijn ontleend aan de NBV21
© Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap 2021

KokBoekencentrum Uitgevers vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Inhoud

Woord vooraf	9
1. Een nieuwe benadering van atheïsme	13
Debatteren en overtuigen	13
Wat is atheïsme?	18
Waarom is atheïsme belangrijk?	21
De toekomst van atheïsme	24
Leren van atheïsme	28
2. Motieven voor atheïsme	32
Argumenten en motieven	32
Een onafhankelijke denker zijn	36
Helden volgen	43
Traumatische ervaringen	46
Een sceptische levenshouding	50
Karikaturen van God en van geloof in God	53
Morele weerzin	57
Status en bezittingen	62
Obstakels tussen God en mens	65
Er zijn er nog veel meer	66
3. Atheïstische denkkaders	70
Denkwijzen	70
Evidentialisme	71
Distantionisme	73
Sciëntisme	76
Alomvattend en beperkt sciëntisme	80

Het opmerkelijke succes van de wetenschap en haar toepassingen	83
Wetenschap is tegen-intuïtief	86
Wetenschap als ontkrachter	89
Weerlegt sciëntisme zichzelf?	94
Wetenschap is gebaseerd op gezond verstand	96
Wetenschappelijke kennis als de beste kennis	98
Fundamentalisme	100
Is sciëntisme fundamentalistisch?	105
Wat wetenschap van de grote godsdiensten kan leren	107
Atheïsme en cognitieve kaders	111
4. Atheïsme als uitgangspunt	115
De vraag	115
Een spoedcursus epistemologie	117
Zonder argumenten in God geloven	120
Atheïsme zonder argumenten	122
Gods afwezigheid ervaren	126
Weten dat iets niet bestaat	134
Atheïsme op basis van getuigenis	136
Geloof in exotische wezens	139
Wat is precies het uitgangspunt?	140
5. Atheïstische argumenten en geloven	145
Laten we atheïstische argumenten verwelkomen	145
Soorten argumenten voor atheïsme	146
De zinloosheid van gebed	149
Geloof in God is een tekortschietende hypothese	153
Je kunt morele problemen niet oplossen door ze in de Bijbel op te zoeken	155
Goddelijke openbaring zou er heel anders uitzien	157
God-van-de-gaten	160

Hoe intelligenter, hoe minder godsdienstig?	166
Wat atheïsme ons vertelt over geloof	175
6. Atheïstische argumenten en God	177
God is niet bepaald efficiënt	177
Russells theepot	180
Wie heeft God dan gemaakt?	184
Het schaalargument	185
Het probleem van het kwaad	192
Het probleem van Gods verborgenheid	202
Veranderende godsdiensten	208
Gods intenties	210
Wat atheïsme ons vertelt over God	212
7. Atheïsme en het leven als zoektocht	214
Rationeel atheïsme?	214
Agnosme	216
Is geloven een keuze?	218
De weddenschap van Pascal	222
Iemand rechtdoen	225
De ene waarheid is de andere niet	225
Marsmannetjes en de wereldgodsdiensten	228
Het paradoxale karakter van godsgeloof	229
De waarheid over God en het leven als avontuur	232
Noten	235
Belangrijke literatuur	265
Dankwoord	273
Register	275
Over de auteur	285

Woord vooraf

Op 8 maart 2023 gaf ik na jaren weer eens een lezing over geloof in God. De avond was georganiseerd door het Studium Generale in Utrecht. Meer dan tweehonderd mensen in een volle aula, het merendeel jonger dan dertig. Zo'n vijftien procent, zo bleek bij een korte peiling door de moderator, beschouwde zichzelf als religieus. Bij de discussie naderhand was de sfeer totaal anders dan ik gewend was van eerdere lezingen en debatten over dit heikele thema: open vragen, interesse, er werd veel gelachen, bijna niemand die met een karikatuur of een sneer kwam aanzetten. Een heerlijke avond.

Dat was tien jaar daarvoor wel anders. In oktober 2013 verscheen van de hand van Stefan Paas en mij het boek *God bewijzen. Argumenten voor en tegen geloven*. Dat jaar lag nog in de schaduw van het Nieuwe Atheïsme, dat wil zeggen het atheïsme van denkers als Richard Dawkins, Daniel Dennett, Christopher Hitchens en Sam Harris. Ze noemden zich 'the Brights': de door wetenschap verlichte elite van academici, journalisten en publieke intellectuelen die op de barricade waren gaan staan om door middel van redelijke en weloverwogen argumenten de westerse, liberale waarden te beschermen tegen het irrationele en immorele gevaar van religie.

In *God bewijzen* vroegen we ons af waarom je, als je in God gelooft, vaak meteen de vraag krijgt of je zijn bestaan dan ook maar meteen even kunt bewijzen. Dat boek ging dus over het hele project van God bewijzen: is dat eigenlijk wel nodig? En zo

niet, wat is dan wel vereist om op een enigszins verantwoorde manier religieus te zijn? We gebruikten het beeld van een boom: wetenschappelijk onderzoek laat overtuigend zien dat religiositeit weliswaar iets natuurlijks, gezonds en vaak ook volkomen rationeels is, maar die boom moet wel gesnoeid worden. Anders krijg je allerlei vormen van wildgroei die schadelijk zijn. Religies snoeien de religieuze impuls bovendien juist met het oog op groei en vrucht dragen. Argumenten voor het bestaan van God zijn interessant, maar de redelijkheid van godsgeloof hangt er niet van af. Daarom vindt de lezer ze helemaal achter in het boek *God bewijzen*.

Wat ik me herinner van de debatten van toen, is de sterk geladen en gepolariseerde sfeer. Religie als het grote kwaad, godsgeloof als onredelijk en achterhaald door de wetenschap, religiositeit als indoctrinatie en natuurlijk de klassieke reeks van kruistochten, heksenverbrandingen, het proces tegen Galilei, christelijke pogroms tegen joden, seksueel misbruik in de kerk, genitale verminking en terrorisme in de islam, noem maar op. Andersom net zo goed: directe verbanden tussen atheïsme en eugenetica, leven zonder God leidt tot immoraliteit, verborgen atheïstische agenda's achter serieus wetenschappelijk onderzoek, de rede als het grote gevaar voor een waar geloof, de vervolging van gelovigen is aanstaande, alle stereotypen en dubieuze argumenten kwamen toen langs.

Waarom is het debat de afgelopen tien jaar zo enorm veranderd? Mijn voorlopige diagnose is deze: in 2013 werd de sfeer nog sterk bepaald door de nasleep van 11 september 2001 en de daaropvolgende aanslagen in Europa, zoals in Londen en Madrid. De Nieuwe Atheïsten konden teren op een zekere angst voor religie als gevaar voor de westerse, liberale democratie. De islam dan met name, maar het christendom was eigenlijk niet veel beter. Denk aan het misbruik op kostscholen en van misdie-naars. Daar kwam bij dat Nederland in 2013 nog een bestuur-

lijke en culturele elite had die zich in de jaren zestig en zeventig juist met vereende krachten had weten te ontworstelen aan wat men ervoer als de bekrompenheid en hypocrisie van kerk en geloof. Leven zonder God als verworvenheid. Bovendien doorbraken Dawkins en zijn kompanen met hun harde antireligieuze atheïsme allerlei taboes. Met zijn ongekende retoriek en een aura van wetenschappelijkheid was het Nieuwe Atheïsme niet te stuiten.

Anno 2023 is de situatie heel anders. Een seculiere maatschappij is het uitgangspunt, jongere generaties hebben nooit een andere gekend. Bovendien zijn seculieren in de meerderheid: je kunt tegenwoordig in Nederland prima opgroeien zonder ooit een wat langer en diepgaander gesprek met een gelovige te hebben. De westerse, seculiere, verlichte wereld wordt in toeneemende mate als problematisch ervaren: vanwege het racistische en koloniale verleden, vanwege onze CO₂-voetafdruk op deze aarde, vanwege onze geopolitieke bemoeizucht – denk aan Irak en Afghanistan – met allerlei catastrofale gevolgen. Ook zien jongere generaties de seculiere samenleving steeds meer als leeg en verweesd, zonder een dieper, verbindend verhaal. Een maatschappij in crisis. Terwijl religies draaien om traditie, verworteling en gemeenschap, worden veel jongeren in deze tijd geplaagd door eenzaamheid en ontheemding.

Jongere generaties weten vaak nagenoeg niets van religie, zelfs niet de *basics* als: waar staat het woord ‘Tenach’ voor, wie schreven het Nieuwe Testament of hoe is de Koran volgens de overlevering ontstaan? In zo’n situatie zijn religieuze mensen interessant: groepjes in de marge die wellicht iets te melden hebben, iets waarvan we kunnen leren en wat ons kan inspireren.

Ik denk daarom dat deze tijd nieuwe kansen biedt om een bezielend gesprek te hebben over levensoriëntatie, of die nou religieus of seculier is. Als de houding er niet zozeer een is van ontmaskeren en je gelijk aantonen, zoals tien jaar geleden, maar

een van begrijpen en iets leren van de ander, kunnen er mooie dingen gebeuren. Dat zie ik om me heen ook steeds vaker daadwerkelijk plaatsvinden.

De tijden zijn veranderd. Dus is ook het moment gekomen voor een nieuw boek, het boek dat je nu in handen hebt. Het is gebaseerd op een Engelstalig boek van mijn hand dat vorig jaar verscheen. Kees de Wildt heeft het prachtig in het Nederlands vertaald, maar ik merkte ook dat de Nederlandse context weer zo anders is dat ik het manuscript al met al drastisch heb herschreven en uitgebreid.

Dit boek is niet primair bedoeld om te weerleggen, maar juist om beter te begrijpen. *Leven zonder God* blijft niet hangen aan de oppervlakte van argumenten voor en tegen geloof of voor en tegen atheïsme, maar poogt een laag dieper af te steken. Na al die aandacht voor religie is het moment gekomen om de rollen eens om te draaien. Wat bezielt een atheïst? Wat zijn de ervaringen en intuïties, de idealen en de verlangens die een atheïst in beweging brengen? Hoe ziet een leven eruit dat met opzet zonder God geleefd wordt? Wat kunnen we leren van atheïsten, dat wil zeggen: wat kunnen wij daarvan leren als gelovigen, ongelovigen, agnosten en als sceptici? Nu de gemoederen in het God-debat enigszins bedaard zijn, is de tijd rijp voor verdieping en kunnen er gesprekken ontstaan die mensen daadwerkelijk iets brengen. Ik hoop dat dit boek daaraan een kleine bijdrage zal leveren.

Rik Peels

Amsterdam, maart 2024

1

Een nieuwe benadering van atheïsme

Debatteren en overtuigen

Op een avond keek ik naar een levendig debat tussen de Amerikaanse filosoof William Lane Craig en de Britse bioloog Lewis Wolpert in Central Hall Westminster. Ze gingen met elkaar in gesprek over de vraag: 'Is God een illusie?' Craig gaf in zijn inleidende betoog maar liefst vijf argumenten voor het bestaan van God, die hij zorgvuldig uiteenzette, premisse voor premisse, waarbij hij liet zien hoe de conclusie deductief ('hard') uit deze premissen volgde. Een beetje saai wellicht, maar wel inhoudelijk. Eigenlijk precies wat je van doorwrochte wetenschap verwacht en van filosofie in het bijzonder. Toen Wolpert het podium opkwam, deed hij iets heel anders. Ik geef enkele cruciale citaten uit zijn vijftien minuten durende openingsbetoog:

Het is een behoorlijk ingewikkeld onderwerp. Ik wil kort uitleggen waarom. (...) Ik ben er niet op tegen dat mensen gelovig zijn. Ik denk dat geloven je heel erg kan helpen. (...) Ik ben er dus niet op tegen dat mensen in God geloven, maar ik denk wel dat hun geloof onwaar is. (...) Overtuigingen zijn als bezittingen en daarom vraag ik je: wanneer heb je voor het laatst echt afstand gedaan van een diepe overtuiging, of wanneer deed je partner dat, of een van je ouders of je kind? Dat is heel moeilijk. (...) Als je nu gelooft dat God het universum

en de mens doelbewust heeft ontworpen en geschapen (en velen van jullie geloven dat), dan voel je je beter. Ik moet je helaas vertellen dat dat de reden is waarom je erin gelooft. Dat is in feite de oorsprong van godsdienst. (...) Het probleem met geloven in God is dat je er bewijs voor moet zoeken. Het spijt me dat ik je moet zeggen (...) dat er geen enkel bewijs is voor het bestaan van God. Het spijt me heel erg, maar het is er gewoon niet. (...) Je zult dat helemaal niet leuk vinden, maar laat me je proberen uit te leggen waarom je eigenlijk in God gelooft. Ten eerste voel je je er beter door; je hebt iemand tot wie je kunt bidden. (...) Het spijt me dus dat ik je moet vertellen – je zult het niet leuk vinden, het is geen aantrekkelijke gedachte – dat godsdienst haar oorsprong vindt in het maken van tools en ander gereedschap. (...) Bidden is heel troostrijk, ook al leidt het nergens toe. (...) Het spijt me dat ik het je moet vertellen, maar jij en alle mensen hebben een behoorlijk sterke reeks mystieke zenuwbanen in je hersenen; dat komt, zo zou ik willen beweren, doordat het deel van onze voorouders dat aan godsdienst en mystiek deed, beter wist te overleven dan het deel dat niet aan godsdienst of mystiek deed.¹

Ik was stomverbaasd. Hoe kan iemand in een debat een standpunt innemen zonder vervolgens zelfs maar een poging te wagen om een paar zorgvuldige argumenten aan te dragen? Voor de duidelijkheid: ik heb zelf met verschillende atheïsten gedebatteerd die wel degelijk met serieuze argumenten kwamen. Natuurlijk kunnen atheïsten dat net zo goed als gelovigen. Waarom deed Wolpert dat dan niet? Bovendien, hoe kwam het dat zijn woorden toch iets aantrekkelijks, iets overtuigends hadden? En hoe kwam het dat het publiek zijn woorden niet alleen maar leuk te waarden, maar er zelfs voor applaudisseerde?

Ik heb de openingswoorden van dit debat sindsdien nog heel wat keren bekeken. Zoals ik het nu zie, voert Wolpert een aantal nogal summiere argumenten aan tegen het bestaan van God en tegen geloof in God. De kracht van Wolperts woorden ligt dan ook niet in zijn argumenten, maar in de impliciete boodschappen die je tussen de regels door kunt ontwaren. Ik denk dat hij ten minste drie van zulke boodschappen overbrengt:

- Dit is een complexe en uitdagende kwestie, maar ik heb er grip op. Ik weet er alles van, maak je geen zorgen. Ik help je erdoorheen; we gaan ervoor!
- Als je gelukkig wilt zijn, helpt het als je gelovig bent. Maar als je, net als ik, de waarheid belangrijker vindt dan je eigen geluk, volg mij dan. Ik ben een respectabel wetenschapper en ik weet wat de wetenschap over godsdienst te zeggen heeft. Durf jij de waarheid onder ogen te zien?
- Ik ben een goedgehartige en sympathieke kerel. Het spijt me echt enorm dat ik je de harde waarheid moet vertellen. Je hoeft je dus geen zorgen te maken over het verwerpen van het bestaan van God. Je kunt atheïst zijn en toch een waardevol en moreel leven leiden dat voldoening geeft.

Zou het kunnen dat wij in de ontelbare boeken, artikelen, blogs, publieke debatten en video's over atheïsme iets over het hoofd hebben gezien? En als ik *wij* zeg, dan bedoel ik ook daadwerkelijk ons *allemaal*: atheïsten, agnosten en gelovigen. Er is in de loop van de geschiedenis meer dan voldoende aandacht besteed aan argumenten voor en tegen het bestaan van God. Bovendien zijn atheïsten op zoek gegaan naar de intuïties, ervaringen, psychologische factoren en tal van andere elementen die zouden kunnen verklaren waarom mensen in God geloven. Maar hoe zit het met atheïsme zelf? Wat motiveert mensen om te ontkennen

dat er een God is? Hoe is een leven zonder God? Vormen argumenten tegen geloof in God echt de voornaamste beweegredenen voor atheïsten of ligt de aantrekkingskracht van een leven zonder God in iets anders?

Voorals sinds de opkomst van het zogenoemde *Nieuwe Atheïsme* heeft het atheïsme veel publieke aandacht gekregen. Deze nieuwe loot aan de stam is een eenentwintigste-eeuws fenomeen dat algemeen bekend is geworden door de bestsellers en video's van met name Richard Dawkins, Daniel Dennett, Christopher Hitchens en Sam Harris. Critici van deze beweging spreken over hen als de 'vier ruiters van het atheïsme', een verwijzing naar de apocalyptische verschijning van vier paarden en hun ruiters in Openbaring 6, die symbool staan voor zaken als hongersnood en dood. Begrijpelijkerwijs geven de Nieuwe Atheïsten zelf doorgaans de voorkeur aan iets andere etiketten, zoals 'the Brights', de Slimmeriken of de Verlichten. Nieuwe Atheïsten hebben met hun tegenstanders gedebatteerd over de vermeende immorele leerstellingen en abjecte praktijken van verschillende godsdiensten, de houdbaarheid van allerlei argumenten voor het bestaan van God, de veronderstelde gevaren van atheïsme en de relatie tussen geloof en wetenschap. Het Nieuwe Atheïsme is sterk bekritiseerd, niet alleen door gelovigen, zoals Alister McGrath en John Lennox, maar ook door andere hedendaagse atheïsten, zoals John Gray.²

Als we atheïsme zelf gaan bestuderen in plaats van alleen de houdbaarheid van allerlei atheïstische argumenten beoordelen, dan komen we op gelijke hoogte met wat atheïsten al lang hebben gedaan als het om godsdienst gaat. Onder atheïsten is het bijvoorbeeld heel normaal om godsdienst psychologisch weg te verklaren. A.C. Grayling merkt bijvoorbeeld op:

De belangrijkste reden voor het voortbestaan van geloof in een wereld die het anders al lang achter zich had gelaten, is

de indoctrinatie van kinderen voordat ze tot de jaren des onderscheids zijn gekomen, in combinatie met een of meerdere van de volgende factoren: druk om zich te conformeren, sociale bevestiging door religieuze instellingen en tradities, emotie en (ik moet het zeggen) onwetendheid – onwetendheid over de natuurwetenschap, de psychologie, de geschiedenis in het algemeen en van de feitelijke leerstellingen en de geschiedenis van de godsdiensten zelf.³

Hier valt natuurlijk heel wat op aan te merken. Iedereen die werkzaam is op het terrein van de cognitieve godsdienstwetenschap – de wetenschappelijke discipline die naturalistische verklaringen biedt voor geloof in God en voor godsdienstige ervaringen – kan je vertellen dat indoctrinatie echt geen afdoende verklaring is, zelfs niet in combinatie met andere sociale fenomenen als druk en bevestiging. Maar waar het me hier om gaat, is dat atheïsten veel aandacht hebben besteed aan wat gelovigen motiveert. In plaats van zich helemaal te richten op argumenten voor Gods bestaan, hebben ze terecht ieder aspect van een godsdienstige levensbeschouwing aan de orde gesteld. Het wordt tijd om het atheïsme zelf op een soortgelijke manier te onderzoeken.

Mijn bedoeling met dit boek is dan ook atheïsme niet alleen beter te gaan begrijpen, maar het ook eerlijker te evalueren. Waarom is het tegenwoordig voor velen zo aantrekkelijk om atheïst te zijn, wat bezielt een atheïst? Zijn er, afgezien van de emotionele aantrekkingskracht, bepaalde cognitieve kaders of denkwijzen die je in de richting van atheïsme duwen? Zou atheïsme misschien onze standaard uitgangspositie moeten zijn? Afgezien van de kwestie van de deugdelijkheid van atheïstische argumenten stel ik in dit boek daarom ook de vraag wat we ervan kunnen leren. Bevatten deze argumenten misschien inzichten voor iedereen, dus zowel voor atheïsten als voor gelovigen? Ik denk dat het hele reli-debat tot nu toe nogal geobsedeerd is

EEN ONTDEKKINGSREIS NAAR DE KERN VAN ATHEÏSME

In debatten over godsgeloof hebben atheïsten, agnosten en gelovigen iets over het hoofd gezien. De aandacht is voornamelijk uitgegaan naar argumenten voor en tegen het bestaan van God, maar atheïsme zelf is niet voldoende onderzocht. Terecht hebben atheïsten ieder aspect van een godsdienstige levensbeschouwing aan de orde gesteld. Maar het wordt nu tijd om atheïsme zelf op die manier kritisch te onderzoeken.

In dit boek probeert Rik Peels niet alleen atheïsme beter te begrijpen, maar ook eerlijker te evalueren. Wat is er zo aantrekkelijk aan atheïsme? Zijn er specifieke denkwijzen die mensen richting atheïsme leiden? En los van de vraag of de atheïstische argumenten het bestaan van God weerleggen, valt er misschien voor ons allemaal iets te leren van atheïsme? Met deze rijke verkenning van doelbewust leven zonder God transformeert Rik Peels het debat tussen atheïsten en gelovigen tot een streven naar een dieper begrip van elkaar.

'Ik kreeg een fraaie spiegel voorgehouden: wat motiveert de atheïst en wat zijn bepalende biografische momenten? Peels spoort ons aan om met een open, nieuwsgierige blik op zingevingstide te gaan. Mooi advies.'

STINE JENSEN, *filosoof*

KokBakencentrum.nl
UITGEVERS | UTRECHT

ISBN 978 90 435 4089 6 • NUR 730

9 789043 540896